JADIDCHILIK HARAKATI VAKILLARINING MADANIYAT TARAQQIYOTIGA QO‘SHGAN HISSASI

Ibragimova Gulnoz Baxodirovna
Xorazm viloyati Xonqa tumani 5 sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining Logoped o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22843206

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida muhim o‘rin tutgan jadidchilik harakatining madaniy taraqqiyotga qo‘shgan hissasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Jadidlarning milliy matbuot, adabiyot, teatr, ta’lim, kitobat, tarjimachilik, musiqa va ma’naviy-ma’rifiy faoliyat sohalaridagi xizmatlari tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqotda jadidlarning madaniyatni faqat badiiy ijod sohasi sifatida emas, balki jamiyatni yangilash, ijtimoiy ongni rivojlantirish va milliy taraqqiyotni ta’minlashning muhim vositasi sifatida talqin qilgani asoslanadi. Shuningdek, jadidlar merosining zamonaviy O‘zbekiston madaniy siyosati, madaniy merosni muhofaza qilish va ilmiy o‘rganish jarayonlaridagi ahamiyati ochib beriladi.
Kalit so‘zlar: jadidchilik, jadidlar, milliy madaniyat, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, adabiyot, matbuot, teatr, ma’naviyat, madaniy meros, milliy o‘zlik, Turkiston.

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the contribution of the Jadid movement to the cultural development of Turkestan in the late nineteenth and early twentieth centuries. The cultural and educational activities of Jadid intellectuals in the fields of national press, literature, theatre, education, publishing, translation, music, and intellectual enlightenment are examined on the basis of historical and scholarly sources. The study demonstrates that the Jadids regarded culture not merely as a sphere of artistic creativity, but as an important instrument for social transformation, intellectual development, and national progress. The article also examines the contemporary significance of the Jadids’ cultural legacy in Uzbekistan’s cultural policy, particularly in the preservation, scholarly study, and promotion of cultural heritage.
Keywords: Jadidism, Jadids, national culture, enlightenment, national awakening, literature, press, theatre, spirituality, cultural heritage, national identity, Turkestan.

Jadidlarning madaniyat sohasidagi faoliyati bugungi kunda ham ilmiy va ijtimoiy ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki zamonaviy O‘zbekistonda tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash, ilmiy o‘rganish va yosh avlodga yetkazish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PQ-300-son qarori bilan bog‘liq “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlarida tarix, milliy qadriyatlar, madaniy meros, ma’naviyat va san’at yo‘nalishlarida ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, Buxoro shahrida Jadidlar muzeyini tashkil etish bo‘yicha vazifalar belgilangan.

Mazkur huquqiy yondashuv jadidchilik harakatining madaniy merosini tarixiy xotira doirasidagina emas, balki ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish zaruratini ko‘rsatadi. Ayniqsa, jadidlarning milliy madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy adabiy til va matbuotni shakllantirish, teatr san’atini rivojlantirish, yangi adabiy janrlarni ommalashtirish hamda xalqning madaniy-ma’rifiy dunyoqarashini kengaytirishdagi faoliyati zamonaviy madaniyatshunoslik uchun muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrdagi PQ-405-son “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va targ‘ib qilishni rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori milliy madaniy merosni ilmiy o‘rganish, hujjatlashtirish va targ‘ib qilishga qaratilgan. Qarorda 2024–2026-yillarda nomoddiy madaniy meros namunalarini elektron hujjatlashtirish, ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etish va madaniy merosni tadqiq etish bilan bog‘liq vazifalar belgilangan.

Mazkur jarayon jadidlar faoliyatini o‘rganish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Zero, jadidlar milliy madaniyatning turli shakllarini — adabiyot, teatr, matbuot, xalq ma’naviyati va ta’limni rivojlantirish orqali jamiyatning madaniy taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatganlar.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-yanvardagi PF-15-son “O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan madaniyat va turizm sohalaridagi aloqalarini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida O‘zbekistonning boy madaniy merosi va madaniyat-san’at yutuqlarini tizimli ravishda ommalashtirish, xalqaro maydonda targ‘ib qilish hamda madaniyat va san’at sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish vazifalari belgilangan. Hujjatda “Jadidlar merosi davlat muzeyi” ham madaniy infratuzilma tarkibida qayd etilgan.

Demak, jadidlarning madaniy merosini tadqiq etish nafaqat tarixiy jarayonlarni anglash, balki bugungi madaniy siyosat, milliy o‘zlik va madaniy merosni avlodlararo uzatish masalalarini ilmiy asosda tushunish uchun ham muhimdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi jadidchilik harakati vakillarining Turkiston madaniy hayotiga qo‘shgan hissasini tarixiy-madaniy va ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilishdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- jadidchilik harakatining shakllanishida madaniy-ma’rifiy omillarning o‘rnini aniqlash;
- jadidlarning milliy matbuot va nashriyot rivojiga qo‘shgan hissasini tahlil qilish;
- jadid adabiyotining milliy madaniyat taraqqiyotidagi rolini aniqlash;
- jadid teatrining shakllanishi va ijtimoiy-ma’rifiy funksiyasini o‘rganish;
- jadidlarning milliy o‘zlik va madaniy ongni rivojlantirishdagi faoliyatini baholash;
- jadidlar madaniy merosining zamonaviy O‘zbekiston madaniy siyosatidagi ahamiyatini ko‘rsatish.

Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tahliliy, manbashunoslik va tarixiy-madaniy tahlil metodlaridan foydalanildi. Jadidchilik harakati vakillarining madaniy faoliyati o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy sharoiti bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganildi. Shuningdek, jadidlarning madaniyatga oid qarashlari ularning publitsistik, adabiy va pedagogik merosi asosida tahlil qilinib, mazkur qarashlarning zamonaviy madaniyat va ma’naviyat siyosati bilan konseptual bog‘liqligi ochib berildi. Jadidchilik harakatining muhim xususiyatlaridan biri madaniyatni jamiyat taraqqiyotining faol omiliga aylantirishga intilish edi. Jadidlar nazarida madaniyat insonning estetik ehtiyojlarini qondirish bilangina cheklanmay, uning dunyoqarashi, siyosiy va ijtimoiy tafakkuri hamda milliy o‘zligini shakllantirishi lozim edi. Shu sababli jadidlar maktab va ta’lim bilan bir qatorda matbuot, teatr, adabiyot va nashriyotga katta e’tibor berdilar. Ularning faoliyatida ushbu sohalar bir-birini to‘ldiruvchi yagona ma’rifiy tizim sifatida namoyon bo‘ldi. Jadidlarning madaniy faoliyatidagi eng muhim jihatlardan biri — milliy madaniyatni zamonaviy taraqqiyot talablari bilan uyg‘unlashtirishga intilishidir. Ular G‘arb va Sharq madaniyatining ilg‘or tajribalarini o‘rganish bilan birga, milliy tarix, til, adabiyot va an’analarni saqlashga alohida e’tibor qaratdilar.

Jadidchilik harakatining madaniy taraqqiyotga qo‘shgan eng muhim hissalaridan biri milliy matbuotning shakllanishi va rivojlanishi bilan bog‘liq. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqa ma’rifatparvarlarning matbuot faoliyati natijasida xalq orasida ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ma’rifiy mavzularni muhokama qilish imkoniyati kengaydi. Matbuot jadidlar uchun faqat axborot tarqatish vositasi emas, balki jamiyat ongini o‘zgartirish vositasi vazifasini bajardi. Gazeta va jurnallarda ta’lim, ilm-fan, axloq, milliy o‘zlik, tarix, adabiyot va jamiyat taraqqiyotiga oid maqolalar e’lon qilindi. Shu ma’noda jadid matbuoti milliy jamoatchilik fikrining shakllanishiga xizmat qilgan muhim institutlardan biri bo‘ldi.

Jadidchilik milliy adabiyotning mavzu va janr jihatdan yangilanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Jadid adiblari ijodida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, jaholat, savodsizlik, ayollar ta’limi, milliy ozodlik, ma’rifat va insonning ma’naviy kamoloti kabi masalalar keng yoritildi. Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik faoliyati, Abdulla Avloniyning pedagogik-adabiy merosi, Abdurauf Fitratning ilmiy, publitsistik va badiiy ijodi hamda Cho‘lponning adabiy faoliyati milliy badiiy tafakkurning rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etdi. Jadid adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biri badiiy asarni ijtimoiy-ma’rifiy vazifalar bilan bog‘lash edi. Adabiyot orqali xalqni ilmga, tafakkurga, o‘zligini anglashga va jamiyat hayotidagi muammolarga befarq bo‘lmaslikka chaqirish jadid ijodkorlarining muhim maqsadlaridan biri bo‘ldi.

Jadidlar madaniyat taraqqiyotida teatr san'atining imkoniyatlaridan ham samarali foydalandilar. Teatr savodsiz yoki kitob o'qish imkoniyati cheklangan aholiga ham ma'rifiy va ijtimoiy g'oyalarni yetkazishning ta'sirchan vositasi sifatida qaraldi. Behbudiyning "Padarkush" dramasi jadid dramaturgiyasining muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Asarda jaholat va tarbiyasizlikning ijtimoiy oqibatlari badiiy konflikt orqali yoritilgan. Teatrning jadidlar faoliyatidagi o'rni shundaki, sahna san'ati orqali ijtimoiy muammolar keng ommaga sodda va ta'sirchan shaklda yetkazildi. Shu tariqa teatr milliy madaniyatning yangi shakllaridan biri sifatida rivojlandi.

Jadidlar madaniy taraqqiyotida kitob nashri va darslik yaratish alohida o'rin tutadi. Yangi usul maktablari uchun darslik va o'quv qo'llanmalarining yaratilishi aholining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qildi. Jadidlarning kitobat faoliyati natijasida tarix, geografiya, axloq, adabiyot va tabiiy fanlarga oid bilimlarni ommalashtirish imkoniyati kengaydi. Kitobni ma'rifat vositasi sifatida talqin qilish jadidlarning madaniy konsepsiyasining muhim jihatlaridan biri bo'ldi.

Bugungi kitobxonlik va axborot madaniyati nuqtayi nazaridan qaraganda, jadidlarning nashriyot faoliyati milliy axborot makonining shakllanishidagi dastlabki modernizatsion jarayonlardan biri sifatida baholanishi mumkin. Jadidchilik harakatining madaniy ahamiyatini milliy o'zlik masalasidan ajratib bo'lmaydi. Jadidlar tarix, til, adabiyot, madaniyat va milliy qadriyatlarni o'rganish orqali jamiyatda milliy ongni kuchaytirishga intildilar.

Ularning faoliyatida milliy o'zlik tor ma'nodagi etnik tushuncha sifatida emas, balki tarixiy xotira, madaniy qadriyat, til, ma'rifat va jamiyat oldidagi mas'uliyat bilan bog'liq kompleks hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan jadidlarning madaniy faoliyati milliy o'zlikni anglashning intellektual va ma'rifiy asoslarini shakllantirishga xizmat qildi.

Bugungi O'zbekistonda jadidlar merosini o'rganish davlatning madaniy-ma'rifiy siyosati bilan uzviy bog'lanmoqda. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida milliy qadriyatlar, madaniy meros, tarix va ma'naviyatga oid ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, Buxoroda Jadidlar muzeyini tashkil etish bo'yicha vazifalarning belgilanganligi buning amaliy ifodasidir. 2023-yil 25-dekabrdagi PQ-405-son qaror esa nomoddiy madaniy merosni ilmiy o'rganish, hujjatlashtirish va targ'ib qilish mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv jadidlar merosini ham kengroq tarixiy-madaniy kontekstda tadqiq qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. 2026-yilgi PF-15-son Farmonda esa O'zbekistonning boy madaniy merosini xalqaro miqyosda ommalashtirish, madaniyat va san'at sohasidagi ilmiy-tadqiqot hamkorligini rivojlantirish vazifalari belgilangan. Hujjatda "Jadidlar merosi davlat muzeyi"ning qayd etilishi jadidlar madaniy merosiga institutsional darajada e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Mazkur hujjatlar jadidlar merosini o'rganishning uch muhim yo'nalishini belgilash imkonini beradi: ilmiy tadqiqot, madaniy merosni saqlash va uni keng jamoatchilikka yetkazish.

Jadidlarning madaniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasini baholashda ularning faoliyatini faqat alohida adabiy yoki madaniy hodisalar yig'indisi sifatida ko'rish yetarli emas. Jadidlar faoliyati yaxlit modernizatsion jarayon sifatida namoyon bo'lib, ta'lim, matbuot, adabiyot, teatr, nashriyot va ma'naviy-ma'rifiy faoliyat o'zaro bog'liq holda rivojlangan. Ularning asosiy innovatsion jihati shundan iborat ediki, madaniyatni jamiyatni o'zgartirishning faol mexanizmi sifatida talqin qildilar. Shu sababli jadidlarning madaniy merosi bugungi madaniyatshunoslik, tarix, pedagogika va adabiyotshunoslik fanlari uchun fanlararo tadqiqot obyekti bo'la oladi. Jadidlar merosining zamonaviy ahamiyati, avvalo, tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy madaniyatga hurmatni kuchaytirish, yoshlarni ilm-ma'rifatga yo'naltirish va madaniy merosni yangi avlodga yetkazish jarayonida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidlarning madaniy faoliyati uch asosiy vazifani bajargan: birinchidan, xalqning ma'rifiy saviyasini oshirish; ikkinchidan, milliy madaniy ong va o'zlikni shakllantirish; uchinchidan, jamiyatni zamonaviy taraqqiyot talablariga moslashtirish.

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati vakillari XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston madaniy hayotining yangilanishi va modernizatsiyasiga katta hissa qo'shdilar. Ularning faoliyati ta'lim bilan cheklanib qolmay, milliy matbuot, adabiyot, teatr, nashriyot, kitobat, tarjimachilik va ma'naviy-ma'rifiy sohalarni qamrab oldi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Cho'lpon va boshqa jadidlarning faoliyati natijasida milliy madaniyatning yangi shakllari va mazmuni yuzaga keldi. Ular madaniyatni jamiyatning ma'rifiy va

intellektual taraqqiyotini ta’minlovchi muhim omil sifatida ko‘rdilar. Bugungi kunda jadidlar merosini ilmiy o‘rganish, madaniy meros obyektlarini saqlash va ularni yosh avlodga yetkazish davlat madaniy siyosatining muhim yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashmoqda. Shu bois jadidchilikning madaniy merosini o‘rganish tarixiy xotirani tiklash bilangina cheklanmay, zamonaviy milliy madaniyatning rivojlanish qonuniyatlarini anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PQ-300-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-dekabrdagi PQ-405-son “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va targ‘ib qilishni rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-yanvardagi PF-15-son “O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan madaniyat va turizm sohalaridagi aloqalarini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 27-maydagi 329-son “Iqtidorli yoshlarni madaniyat va san’at sohasida qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmoni. “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
6. Fitrat, *A.* Tanlangan asarlar. 1-jild. — Toshkent: Ma’naviyat, 2000**.** — 256 b.
7. Qosimov, *B.* Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — Toshkent: Ma’naviyat, 2002**.** — 400 b.
8. Boltaboyev, H. Fitrat va jadidchilik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007**.** — 336 b. TTarix.Uz
9. Yo‘ldoshev, J.G‘., Usmonov, S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. — Toshkent: Fan va texnologiya**,** 2008**.** — 130 b.